

**Inventaris van het archief
van de gemeentelijke
kiesvereniging
'Nederland & Oranje'
te Renkum**

(1949-1982)

Samengesteld door B.J.T. van de Worp

Historisch Documentatiecentrum voor het
Nederlands Protestantisme (1800-heden)
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

Collectie nummer: 440
September 2012

Inleiding

De geschiedenis van de Antirevolutionaire kiesvereniging

De Antirevolutionaire Partij (ARP) was sinds haar oprichting een belangrijke speler in het Nederlandse politieke spel, op nationaal, provinciaal en lokaal niveau. De kiesverenigingen vervulden binen het geheel van de partijorganisatie een niet te verwaarlozen rol. De ontsluiting van dit archief stelt de onderzoeker of de geïnteresseerde in de gelegenheid die rol nader te reconstrueren. Hieronder volgt een (in het kader van mijn stage) uitvoerige historische uiteenzetting aan, bestaande uit drie delen. Allereerst volgt een algemeen historisch overzicht van de totstandkoming van de ARP en het functioneren van de kiesvereniging daarin. Vervolgens wordt de blik specifiek op de gemeentelijke kiesvereniging ‘Nederland & Oranje’ te Renkum gericht. Tot slot volgt een beschrijving van de inhoud van dit archief en de verantwoording van de archivering. Daarna zijn de plaatsingslijst met de daarbij behorende bijlagen aan te treffen.

Van zelfstandige kiesverenigingen naar één partij: de ARP

Het verschijnsel ‘kiesvereniging’ heeft veel oudere papieren dan de eerste politieke partij met een landelijke organisatie en een nationaal programma – de ARP, 1879. Vanaf 1850 waren in den lande kiesverenigingen ontstaan, die zich inspanden om kandidaten van een bepaalde politieke kleur in de Tweede Kamer te laten verkiezen, maar van partijen met een nationale organisatie, zoals we die uit de twintigste eeuw kennen, was geen sprake, al gebruikte men het woord ‘partij’ wel om een politieke richting, zowel in het parlement als daarbuiten, aan te geven. De belangrijkste drie waren de liberale, conservatieve en antirevolutionaire richting. De richting van een kiesvereniging was dikwijls af te leiden uit de naam. ‘Burgerplicht’ of ‘Grondwet’ was een veel voorkomende naam onder liberale verenigingen, ‘Vaderland en Koning’ een typisch conservatieve benaming, terwijl verenigingen van de antirevolutionaire richting vaak deelnamen aan de politieke strijd onder de naam ‘Nederland en Oranje’. De kiesverenigingen opereerden geheel zelfstandig en waren slechts dan actief als er verkiezingen aanstaande waren. Enkele weken voor de Tweede Kamerverkiezingen kwamen zij bijeen om een in hun ogen geschikte kandidaat te stellen en deze bij het kiezerspubliek aan te bevelen door middel van advertenties in landelijke en regionale bladen, of via propagandamateriaal, de zogeheten ‘vliegende blaadjes’. De vertegenwoordigende heren beschouwden partij- of factievorming als een politieke zonde, zij dienden geheel onafhankelijk te zijn. Er bestonden dan ook geen formele banden tussen gelijkgezinde kiesverenigin-

gen of tussen een bepaalde kiesvereniging en Kamerleden. Last of ruggespraak, het was een Kamerlid niet geoorloofd.¹

De eerste antirevolutionaire kiesvereniging werd in 1851 in Amsterdam opgericht.² Dat wil echter niet zeggen dat daarmee het begin van de latere ARP is te duiden. Historici zijn het onderling niet met elkaar eens *wanneer* de antirevolutionaire groepsvorming, en voorts een bewustwording daarvan, precies in de tijd geplaatst moet worden. Waar G. Abma ruim voor 1879 een zichtbare confessionele groepsvorming ziet ontstaan – zij het ongeorganiseerd – en A. Th. van Deursen teruggaat tot 1848, ontwaart R. de Jong dit proces op zijn vroegst in 1868. De Jong meent dat de oprichting van de ARP juist een katalysator was van de partijvorming en het identiteitsbesef.³ De ondergang van het oude politieke bestel, waarin conservatieven en liberalen de dienst uitmaakten, alsmede de ondergang van de conservatieve beweging door het gesloten electorale ‘verbond’ met de katholieken – waardoor zij voor protestanten aan geloofwaardigheid inboette – maakte zijns inziens het ontstaan van de ARP mogelijk.⁴

In zijn dissertatie over de totstandkoming van de moderne kaderpartij schetst de historicus en politicoloog R. Koole de ontwikkeling van politieke partijen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De ARP behoort in zijn model tot de ‘buitenparlementaire’ partijen, waar hij mee bedoelt dat de partij buiten het parlement ontstaan is.⁵ Het is inderdaad waar dat de geschiedenis van de ARP niet valt niet te verklaren zonder de schoolstrijd, al dankt zij haar ontstaan niet direct aan die strijd. Kern van het antirevolutionaire gedachtegoed was immers het verzet tegen de denkbeelden van de Revolutie, in het bijzonder tegen de volkssoevereiniteit. Dit verzet speelde zich vooral in de Kamer af. Vanaf de jaren vijftig zou het onderwijs evenwel haar belangrijkste speerpunt worden. Buitenparlementaire middelen waren daarbij noodzakelijk.⁶

Het antirevolutionaire Kamerlid G. Groen van Prinsterer wierp zich op als de voorvechter van de christelijke openbare school, maar de schoolwet van 1857 dwarsboomde dit ideaal. Onder leiding van zijn politieke vriend, minister mr. J.J.L van der Brugghen, kwam er een wet tot stand die de nationale gemengde school als norm stelde. Scholen waren voortaan niet meer gebonden aan een bepaalde confessie, hoewel zij volgens artikel 23 bleven opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden – een christendom boven geloofsverdeeldheid, zoals de liberalen wensten. Diens optreden was een bittere teleurstelling voor Groen; hij moest zijn oorspronkelijke ideaal opge-

¹ R. Janssens, *De opbouw van de Antirevolutionaire Partij, 1850-1888* (Hilversum 2001), p. 22-23.

² R. Hagoort, ‘Vijftig jaar partijorganisatie’, *Antirevolutionaire Staatskunde* (driemaandelijks uitgave) 3 (1929), pp. 288-343, aldaar pp. 293-294.

³ Janssens, *De opbouw*, pp. 11-13. Vergelijk met A. Th. van Deursen, ‘Van antirevolutionaire richting naar antirevolutionaire partij, 1829-1871’ in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red), *De Antirevolutionaire Partij, 1829-1980* (Hilversum 2001), pp. 11-52, aldaar vanaf p. 22 en in het bijzonder p. 52; en R. de Jong, ‘Antirevolutionaire partijvorming, 1848-1879. Een afwijkende visie’, in: *Jaarboek DNPP 2001* (Groningen 2003), pp. 213-226.

⁴ R. de Jong, ‘Een afwijkende visie’, p. 223.

⁵ R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderde partijorganisatie in Nederland, 1960-1990* (Utrecht 1992), pp. 32-44.

⁶ Vergelijk Van Deursen, ‘Antirevolutionaire partijvorming’, pp. 24 en 30; en De Jong, ‘Een afwijkende visie’, pp. 223-224.

ven. Het streven naar christelijk onderwijs stond sindsdien gelijk aan het bevorderen van bijzonder onderwijs, iets wat Groen tot die tijd had willen voorkomen.⁷ De onderwijswetgeving van 1857 bood evenwel de mogelijkheid concrete politieke doelstellingen ten behoeve van het christelijk onderwijs te formuleren. Met de Vereniging ter bevordering van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (CNSO, 1860) werd aan dat streven invulling gegeven. Erg succesvol was de vereniging niet, mede omdat Groens verwanten in de Tweede Kamer het onwenselijk achtten zich te binden aan het door de vereniging aangenomen schoolwetprogramma. De onderwijskwesitie had de bestaande verdeeldheid onder de protestanten niet treffender bloot kunnen leggen.⁸

Het jaar 1871 kan beschouwd worden als het keerpunt in de wordingsgeschiedenis van de ARP.⁹ Had Groen een proces van bewustwording op gang gebracht, van een georganiseerde richting of partij was nog geen sprake. Dat veranderde toen A. Kuiper op het toneel verscheen. Met zijn persoonlijkheid en organisatietalent was hij, veel meer dan Groen, in staat een stempel te drukken op de gaande ontwikkelingen, zoals in het vervolg zal blijken. Samen met een groepje geestverwanten, waaronder dus Kuiper, stelde Groen een politiek programma op waarin hij pleitte voor de herziening van art. 194 van de grondwet. De vrije school zou, in tegenstelling tot de staatsschool, de regel moeten zijn. Daarnaast voerde de groep een pleidooi voor meer evenredigheid in het kiesstelsel, oftewel verlaging van de drempel voor het censuskiesrecht werd noodzakelijk geacht. Tot slot achtte men een ‘zedelijke binding’ van antirevolutionaire kandidaten aan het voornoemde programma gewenst. Op deze wijze hoopte de groep met haar actie lokale kiesverenigingen te bewegen kandidaten te stellen die dit programma konden onderschrijven.¹⁰

De hand van Kuiper was hierin reeds zichtbaar, want met het voorstel van consensusverlaging ging hij verder dan Groen eigenlijk wilde. Bovendien was het aan Kuiper te danken dat de verkiezingspropaganda in de christelijke pers enigszins gecoördineerd verliep. Succes bracht het niet, integendeel, de verkiezingen waren een teleurstellende exercitie: geen van de door Groen naar voren geschoven kandidaten werd verkozen. Kuiper zag daarin reden temeer om tot politieke organisatie over te gaan.¹¹ Een nieuw initiatief kondigde zich spoedig aan. Onder leiding van J. Voorhoeve werd in 1872 het

⁷ D. Th. Kuiper, ‘Van volkspetitionnement tot kleine luyden. Een schets van de hoofdlijnen van de ontwikkelingen van de ARP van 1848 tot 1973’ in: *Een kleine eeuw kleine luyden. Grepen uit de geschiedenis van de ARP* (Den Haag 1975), pp. 7-89, aldaar pp. 8-13. Van Deursen, ‘Antirevolutionaire partijvorming’, pp. 30-32.

⁸ Kuiper, *Kleine luyden*, p. 17.

⁹ R. Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel* (Utrecht 1996), p. 96. Kuiper, *Kleine luyden*, p. 17.

¹⁰ Koole, *Politieke partijen in Nederland*, p. 96.

¹¹ Van Deursen, ‘Antirevolutionaire partijvorming’, pp. 50-52. Waar Kuiper wenste dat de vier aftredende antirevolutionaire Kamerleden herkozen werden (het betreffen Bichon van IJsselmonde, Van Lynden Sandenburg, Saaymans Vader en Van Wasse-naer van Catwijck), gaf Groen, buiten Kuiper om, aan dat slechts drie kandidaten (namelijk Kuiper, Keuchenius en Van Otterloo) in zijn ogen werkelijk de antirevolutionaire richting vertegenwoordigden. Daarmee distantieerde hij zich van de aftredende ‘antirevolutionaire’ Kamerleden, die er zijns inziens een conservatieve staatsopvatting opnhielden, omdat zij zich niet wensten te binden aan een politiek programma.

Anti-Schoolwetverbond (ASW) opgericht, met als doel ‘eene wijziging van artikel 194 GW waardoor het vrije onderwijs regel en het staatsonderwijs aanvulling kan worden’, waarbij gebruik gemaakt diende te worden van de volgende middelen: ‘het bewerken der publieke opinie, het petitionnement bij de overheid en het oefenen van invloed bij de verkiezingen.’ Kortom: ‘een massa-organisatie met plaatselijke afdelingen, een propaganda-apparaat, dat zorgt voor de populaire lectuur, een kort, duidelijk omschreven op een beperkt doel toegespitst program.’¹²

Formeel was het Anti-Schoolwetverbond een doelorganisatie, maar het gegeven dat voornamelijk sympathisanten van de antirevolutionaire richting lid waren, leidde tot een toenadering tussen de antirevolutionaire kiesverenigingen en de plaatselijke afdelingen van het verbond. Gedurende de Tweede Kamerverkiezingen van 1873 werkten zij zodanig samen, dat per district één antirevolutionaire kandidaat gesteld werd. Als lid van het hoofdbestuur wenste Kuiper intussen een omvorming van het Anti-Schoolwetverbond tot een algemene kiezersorganisatie. Het grote verzet daartegen – hoewel een meerderheid uiteindelijk instemde met Kuipers gekoesterde wens – noopte hem echter tot het varen van een andere koers. Het Centraal Comité van de antirevolutionaire kiesvereniging te Amsterdam, waar Kuiper eveneens in participeerde, kreeg de gelegenheid de leidende rol wat betreft de politieke organisatievorming naar zich toe te trekken ten koste van het sterk verdeelde ASW.

Onder de antirevolutionaire vertegenwoordigers in de Tweede Kamer bestonden veel twijfels over de activiteiten van Kuiper. Men vreesde een democratische denkrichting, waardoor Kamerleden gebonden zouden zijn aan de uitspraken van het kiezersvolk. De tijd leek daarvoor nog niet rijp. Het teleurstellende verloop van de verkiezingen van 1877 was voor Kuiper echter het startsein om concreet werk te maken van een Algemene Antirevolutionaire Kiezersbond. Uitgangspunt vormde een programma dat hij op verzoek van de kiesvereniging van Gouda had uitgebracht. Zo verscheen in 1878 *Ons Program*. De antirevolutionaire kiesverenigingen zouden optreden in een vast verband, zich binden aan het opgestelde programma en een gekozen Centraal Comité zou kandidaten aanbevelen. Op 3 april 1879 werd een vergadering gehouden met de antirevolutionaire kiesverenigingen en afdelingen van het ASW. Kuiper zette uiteen hoe de antirevolutionaire beweging zich de afgelopen decennia had ontwikkeld en dat zij genoodzaakt was een degelijke partijorganisatie op te zetten wilde zij daadwerkelijk een rol van betekenis spelen.¹³ Unaniem stemden de aanwezigen in met het door Kuiper opgestelde beginselprogramma en het ‘Concept-Reglement voor het Centraal Comité van Anti-revolutionaire Kiesvereeningen’.¹⁴ ‘s Lands eerste politieke partij was daarmee een feit.¹⁵

¹² Geciteerd in Kuiper, *Kleine luyden*, p. 20.

¹³ R. Janssens, ‘Antirevolutionaire organisatievorming, 1871-1879’ in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red), *De Antirevolutionaire Partij, 1829-1980* (Hilversum 2001), pp. 53-72.

¹⁴ *Ibidem*, p. 72.

¹⁵ Deze stelling wordt overigens door R. de Jong in twijfel getrokken. Zijn inziens komt die eer de Algemeene Kiesvereening toe. Zie daarvoor: ‘De Algemeene Kiesvereening, 1868-1875. De eerste politieke partij van Nederland’ in *Jaarboek DNPP 1999* (Groningen 2000), pp. 240-249.

De kiesvereniging als het hart van de partijorganisatie

Ondanks dat de statuten vermeldden dat het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen ‘geen besturende, maar uitsluitend een leidende bevoegdheid heeft’ en het gezag niet bij haar maar bij de Deputatenvergadering berustte,¹⁶ kreeg zij van begin af aan het verwijt centralistisch te opereren en de zelfstandigheid van de kiesvereniging aan te tasten. Geheel onterecht was die kritiek niet, want wanneer een aangesloten kiesvereniging een kandidaat stelde die niet instemde met *Ons Program*, moest zij de financiële en morele steun van het Centraal Comité ontberen.¹⁷ Toch werd het succes van de ARP juist bepaald door de autonomie van de kiesverenigingen. Laten we ons daarom nader verdiepen in het functioneren van de kiesvereniging binnen het geheel van de partijorganisatie.

‘De organisatie der districten, ook voor de verkiezing van leden der Provinciale Staten alsmede de zaak der Gemeenteraadsverkiezingen moet ijverige ter hand worden genomen. Thans is er animo,’ betoogde Kuyper na de Tweede Kamerverkiezingen van 1879.¹⁸ Een wijziging in de structuur van de organisatie was hiervoor echter een vereiste: districtsverenigingen moesten onderafdelingen creëren, die met behulp van ‘agenten’ een netwerk dienden te vormen. De politieke landkaart van de jaren 1880 zag er heel anders uit dan tegenwoordig. Het land was opgedeeld in 43 kiesdistricten¹⁹, waarbij elke afgevaardigde 45.000 inwoners vertegenwoordigde. De bevolkingsgroei en de voortdurende uitbreiding van het kiesrecht noopten dan ook tot een herhaalde herindeling van de kiesdistricten.²⁰ Aangezien kiesdistricten niet altijd aan gemeentegrenzen gebonden waren, leidde dat tot complexe situaties voor de partijorganisatie, immers kiesverenigingen waren allereerst plaatselijk georganiseerd.

Indien meerdere Gemeenten tot éénzelfde District behooren, verkiezen de plaatselijke Kiesverenigingen saâm een Centrale d.i. een Districtsbestuur. [...] In Gemeenten van één District is het bestuur van de plaatselijke vereeniging zelf Centrale of Districtsbestuur. En in geval de Gemeente meerdere Kiesdistricten insluit, heeft elk District een Centrale of een Districtsbestuur, en hebben bovendien alle Districten saâm een Bondsbestuur.²¹

In principe vaardigde elke plaatselijke kiesvereniging ten minste één lid af naar de Deputatenvergadering, die haar goedkeuring moest geven aan de

¹⁶ *Statuten der Georganiseerde Antirevolutionaire Partij* [1917], p. 3. HCD, archief nr. 396 (ARKV Zierikzee), inv. nr. 21. De oudste versie van de statuten stammen uit november 1896.

¹⁷ R. Janssens, ‘Eenheid en verdeeldheid, 1879-1894’ in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red), *De Antirevolutionaire Partij, 1829-1980* (Hilversum 2001), pp. 73-92, aldaar pp. 73-74.

¹⁸ Kuyper geciteerd in Hagoort, ‘Vijftig jaar partijorganisatie’, p. 319.

¹⁹ Er bestond onderscheid tussen enkelvoudige, dubbele of meervoudige districten. In het eerste geval vaardigde het district slechts één persoon af, terwijl in dubbele of meervoudige districten minstens twee kandidaten verkozen werden.

²⁰ J. Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Amsterdam 2004), pp. 23-24.

²¹ *Statuten der Georganiseerde Antirevolutionaire Partij*, pp. 12-13 (art. 6).

door het Centraal Comité genomen besluiten.²² Tevens zond elk districtsbestuur één afgevaardigde naar voornoemde vergadering, waaruit het Centraal Comité gekozen werd. Het doel van de kiesvereniging was drieërlei. Allereerst behoorde zij de antirevolutionaire beginselen stelselmatig te propageren. Daarnaast was het haar taak ‘het doen kiezen van belijders van deze beginselen’ in de verschillende vertegenwoordigde lichamen. Tot slotte diende zij elke uitsluiting uit ambten en bedieningen tegen te gaan – een vorm van emancipatie dus.²³ Voor deze doelstellingen was een Centraal Comité niet direct nodig, maar andersom had het wel de kiesverenigingen nodig om de centraal genomen besluiten uit te kunnen voeren.

De eerdere uitspraak van Kuiper ten spijt, de antirevolutionaire gemeentepolitiek bleef een ondergeschoven kindje. Vijftig jaar naar de oprichting van de ARP stelde H. de Wilde in het jubileumboek *Schrift en Historie* (1928) dat de aandacht destijds teveel gericht was op de Tweede Kamer, hoewel die keuze in zijn ogen te rechtvaardigen was: de taak die de provincie en de gemeente te verrichten had, was anno 1928 in omvang en betekenis niet te vergelijken met 1878.²⁴ Toch is het Kuiper zelf geweest die meende dat lokale politiek geen principiële beginselen betrof maar enkel politieke doeleinden. Derhalve achtte hij het in eerste instantie niet nodig dat er lokaal een antirevolutionaire partij, vergelijkbaar met die in de Tweede Kamer, werd opgericht.²⁵

De uitbreiding van het electoraat in 1888 en 1897 betekende een stimulans voor de partijorganisatie. Inmiddels waren er in 1888 154 kiesverenigingen bij het Centraal Comité aangesloten, een aantal dat in de jaren daarna bleef groeien.²⁶ De sterke centralistische partijstructuur, zichtbaar in de door het Centraal Comité opgestelde statuten, vormde allerminst een belemmering voor het functioneren van de kiesvereniging. (Potentiële) kiezers dienden zij bekend te maken met het antirevolutionaire gedachtegoed. Men werd er op gewezen dat de christelijke of antirevolutionaire beginselen geldingskracht hadden op alle terreinen des levens. Met andere woorden, er werd een beroep gedaan op hun christenplicht. Het organiseren van vergaderingen en het voeren van een permanente campagne vergden zo de nodige tijd van de kiesvereniging.²⁷ Zowel het groeiende electoraat als de toename van het aantal (propaganda-) activiteiten leidde tot het oprichten van nieuwe kiesverenigingen. In 1913 werd in Hendrik-Ido-Ambacht bijvoorbeeld besloten een tweede kiesvereniging in het leven te roepen om effectiever en doelgerichter

²² Elke kiesvereniging, groot of klein, vaardigde standaard één lid af. Voor elke vijftig leden mochten kiesverenigingen een extra lid afvaardigen.

²³ Ibidem, p. 12 (art. 5).

²⁴ H. de Wilde, ‘De Antirevolutionaire Partij in Provincie en Gemeente’ in: *Schrift en Historie. Gedenkboek bij het vijftig-jarig bestaan der Georganiseerde Antirevolutionaire Partij, 1878-1928* (Kampen 1928), pp. 365-387, aldaar pp. 369-371.

²⁵ Janssens, ‘Eenheid en verdeeldheid’, p. 77.

²⁶ R.A. den Ouden, ‘De Anti-Revolutionaire Partij in den lande. Geschiedenis van organisatie en pers’ in: *Schrift en Historie. Gedenkboek bij het vijftig-jarig bestaan der Georganiseerde Antirevolutionaire Partij, 1878-1928* (Kampen 1928), pp. 389-418, aldaar p. 403. Tien jaar later was het aantal de 250 gepasseerd.

²⁷ R. Kuiper, ‘Uit het dal omhoog, 1894-1905’ in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red), *De Antirevolutionaire Partij, 1829-1980* (Hilversum 2001), pp. 93-112, aldaar pp. 104-107.

te kunnen opereren.²⁸ Het totale aantal kiesverenigingen liep daarmee op tot ongeveer 600 in 1928.²⁹ Intussen was er een wirwar aan juridische vormen ontstaan: de wijk-, dorps- of districtskiesvereniging en de centrale of gemeentelijke kiesvereniging.

De Pacificatie van 1917, waarin de confessionelen hun steun gaven aan de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in ruil voor gelijke financiering van de openbare en de bijzondere school, bracht eveneens een wijziging in het kiesstelsel en daarmee in de organisatie van de ARP aan. De nieuwe Kieswet verdeelde het land in 18 kieskringen. Een corresponderend aantal Kamerkieskringcentrales, waarin kiesverenigingen vertegenwoordigd waren, verzorgde de kandidaatstelling bij de Tweede Kamerverkiezingen, iets wat de Statencentrales deden bij de Provinciale verkiezingen. De federatieve opbouw van de partij kwam hiermee sterker tot uitdrukking dan voorheen. Vanwege de als maar uitdijende organisatie was het niet langer meer mogelijk dat elke plaatselijke kiesvereniging een afgevaardigde zond naar de Deputatenvergadering. De oprichting van het Centralen Convent, een vergadering waarin afgevaardigden van de eerder genoemde Kamer- en Statencentrales bijeenkwamen, was een ‘tussenoplossing’ om in een kleiner verband ‘tot rustige en brede behandeling van zaken’ te komen in plaats van de massale Deputatenvergadering.³⁰

Spil van het geheel bleef evenwel de kiesvereniging. Feitelijk was zij ‘de plaatselijke centrale van de partij-werkzaamheden’.³¹ Aldaar werden de besluiten genomen over de vaststelling van de kandidatenlijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen en een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van de kandidatenlijsten voor Staten- en Tweede Kamerverkiezingen. De plaatselijke kiesverenigingen waren gerechtigd kandidaten voor te dragen voor de zogeheten groslijst, waaruit het Centraal Comité, met behulp van de Centrales, een advieslijst uit opstelde, waarover de kiesverenigingen vervolgens hun oordeel mochten uitspreken. Hetzelfde gold voor beslissingen inzake het Program van Actie, zij het in de vorm van het indienen van amendementen. Tot de andere taken van de kiesvereniging behoorden het bijdragen aan de meningsvorming van haar leden, via sprekers op openbare vergaderingen, het organiseren van gespreksgroepen of de verspreiding van verenigingsblaadjes. Organisatorisch maakte men onderscheid tussen de centrale of gemeentelijke en de districts- of dorpskiesvereniging. Onderlinge betrokkenheid en het plaatselijke belang waren dermate groot, dat men een te grote kiesvereniging schadelijk achtte. In grote steden leidde dat tot splitsing, terwijl op het platteland de dorpen die tot één gemeente behoren, elk een eigen kiesvereniging hadden.³² In beide gevallen hielden zij contact door middel van één centrale gemeentelijke kiesvereniging, ter bevordering van de samenwerking en ter ‘bespreking en bevordering van hetgeen in het al-

²⁸ Notulen van de ledenvergadering van de Antirevolutionaire kiesvereniging ‘Nederland en Oranje II’, 27 januari 1913. HDC, archief nr. 689 (ARKV Hendrik-Ido-Ambacht), inv. nr. 7.

²⁹ Den Ouden spreekt over kiesverenigingen zonder onderscheid te maken naar juridische vorm. Zie: ‘De Anti-Revolutionaire Partij in den lande’, p. 416.

³⁰ Den Ouden, ‘De Anti-Revolutionaire Partij in den lande’, pp. 412-413. Zie tevens W.R. van der Sluis, *Wegwijs in de A.R. Partij* (Den Haag 1964).

³¹ Van der Sluis, *Wegwijs in de A.R. Partij*, p. 6.

³² *Ibidem*, pp. 6-14.

gemeen tot de belangen der vereenigingen behoort en met haar bestaan verband houdt.’³³

Na de Tweede Wereldoorlog waren het juist de plaatselijke kiesverenigingen die de aanzet gaven tot de toenadering met andere christelijke politieke partijen, in de meeste gevallen betrof dat de Christelijk-Historische Unie (CHU). De Antirevolutionaire en de Christelijk-historische kiesvereniging van Velsen deden in 1962 bijvoorbeeld gezamenlijk een brief uitgaan naar allerlei geledingen van beide partijen om vooral werk te maken van samenwerking en zelfs tot een fusie te komen.³⁴ Sinds de jaren zestig waren christendemocratische fracties op gemeentelijk niveau eerder regel dan uitzondering – hoewel de Katholieke Volkspartij (KVP) daar dikwijls niet bij betrokken was. In 1975 gaven de Antirevolutionaire kiesverenigingen hun toestemming om als ARP op te gaan in het Christen-Democratisch Appèl (CDA) als federatie. De jaren daarna stonden vooral in het teken van discussie over de ontwerpstatuten en te varen politieke koers van de nieuwe fusiepartij. De Antirevolutionaire kiesverenigingen kwamen daardoor weinig toe aan het varen van een eigenstandige koers. De betrokkenheid bij het besluitvormingsproces, al was het in getrapte vorm, onderstreept nogmaals het belang van de kiesvereniging. Het samensmelten van de ARP, de CHU en de KVP op gemeentelijk niveau betekende immers voor de Antirevolutionaire kiesverenigingen dat zij, na een levensduur van ruim honderd jaar, hun einde naderden en dat zij zouden opgaan in een CDA-afdeling.³⁵

Daarmee kwam een einde aan de rijke geschiedenis van de ARP, waarin de kiesvereniging, ondanks haar verplichtingen jegens het Centraal Comité, als onderdeel van een zeer grootschalige en goed georganiseerde partijorganisatie, haar dienst onverminderd heeft bewezen.

De ARP in Renkum

Zoals gesteld was de ARP hiërarchisch en federatief opgebouwd. Onder aan de ladder stond de kiesvereniging. Daarmee is niet alles gezegd, want er bestonden verschillende juridische verenigingsvormen. De gemeente Renkum is daarvan een goed voorbeeld. De gemeente bestond uit de dorpen Doorwerth, Heelsum, Renkum, Oosterbeek en Wolfheze. Elk dorp had een afzonderlijke, antirevolutionaire kiesvereniging. Men vond het aantal leden te groot of de geografische reikwijdte te omvangrijk om te komen tot één vereniging voor de gehele gemeente. Bij de gemeenteraadsverkiezingen kon dat overigens leiden tot spanningen, immers elke plaatselijke kiesvereniging wilde haar kandidaten zo goed mogelijk op de uiteindelijke lijst van de antirevolutionairen vertegenwoordigd zien. De plaatselijke kiesverenigingen waren vervolgens weer aangesloten bij het Centraal Verband van Antirevolutionaire Kiesverenigingen in de gemeente Renkum, de centrale of gemeentelijke kiesvereniging. Binnen het gemeentelijk bestuur waren de plaatselijke

³³ *Reglement Centraal Verband A.R. kiesverenigingen Gemeente Renkum* (z.p. z.d.), art. 2. HDC, archief nr. 440 (ARKV Renkum), inv. nr. 15.

³⁴ Brief van C.H.U./A.R.P. kiesverenigingen Velsen, 31 oktober 1962. HDC, archief nr. 396 (ARKV Zierikzee), inv. nr. 6.

³⁵ De betrokkenheid van de plaatselijke kiesverenigingen is te reconstrueren aan de hand van de brieven van het Centraal Comité en de federatie van het CDA. Zie bijvoorbeeld inkomende post bij de kiesvereniging Wateringen-Kwintshoek: HDC, archief nr. 432, in het bijzonder inv. nr. 7.

‘centrales’ vertegenwoordigd, zodat men onderling contact hield en waar nodig gezamenlijke activiteiten kon ondernemen.³⁶ Dit bestuur had eveneens de taak de eventuele spanningen te beslechten.

Het teruglopende ledenaantal leidde ertoe dat bestuursfuncties steeds moeilijker vervuld konden worden. De dorpskiesverenigingen van Renkum en Heelsum fuseerden daarom in 1967. Tien jaar later werden alle dorpskiesverenigingen opgeheven en kwam er één Antirevolutionaire Kiesvereniging Renkum. Reeds in vroeg stadium bestonden er samenwerkingsvormen tussen de ARP en de CHU binnen de gemeente Renkum. Hoewel beide partijen pas in 1980 – samen met de plaatselijke KVP – opgingen in het CDA, namen zij na de Tweede Wereldoorlog gezamenlijk deel aan de gemeenteraadsverkiezingen onder de naam Protestants Christelijke Partij (PCP) en hielden zij gezamenlijke vergaderingen.

Verantwoording van de archivering

Het archief van de kiesvereniging Renkum is verre van compleet. Zowel de notulen als de ingekomen en uitgaande stukken vertonen veel hiaten. Dat is niet alleen zichtbaar in de bijgevoegde inventarislijst, het blijkt ook uit de inventaris van het oud archief (zie inv. nr. 13). De daar beschreven orde werd echter niet ontwaard. Vermoedelijk is het oorspronkelijke archief namelijk versnipperd geraakt, want behalve dit archief bezit het HDC namelijk tevens het archief van de kiesvereniging Oosterbeek-Doorwerth.³⁷ De archiefbescheiden van de gemeentelijke en de afzonderlijke kiesverenigingen vormen volgens de oorspronkelijke inventarislijst een eenheid.

De onderzoeker zal in dit archief vooral stukken van de gemeentelijke kiesvereniging aantreffen. Wel moet hij er op bedacht zijn dat het meerdere malen voorkwam dat de secretaris van de centrale kiesvereniging eveneens secretaris was van een van de plaatselijke kiesverenigingen (zie bijlage I), zodat stukken door elkaar zijn geraakt. Van bepaalde stukken is daarom moeilijk aan te geven in welke hoedanigheid ze in dit archief terecht zijn gekomen. Een geordend archief werd dan ook niet aangetroffen.

Om de archiefstukken snel en gemakkelijk te vinden, is gekozen een aantal rubrieken aan te brengen, zoals notulen, in- en uitgaande stukken etc. Vervolgens zijn de stukken daarbinnen zoveel mogelijk chronologisch geordend. Juist omdat stukken van zowel de gemeentelijke als de plaatselijke kiesvereniging onderdeel van dit archief uitmaken, wordt in de beschrijving aangegeven tot welke kiesvereniging de stukken behoren. In een ‘nota bene’ worden eventuele moeilijkheden nader toegelicht.

Alle dubbele stukken zijn ten slotte uit het archief verwijderd.

Deze inventaris is samengesteld door B.J.T. van de Worp, die gedurende de periode september 2012 tot en met januari 2013 als masterstudent geschiedenis stage liep bij het HDC. Hij heeft in die periode de inventarissen van de antirevolutionaire kiesverenigingen van Eindhoven, Hendrik-Ido-Ambacht, Muiden/Muiderberg, Renkum, Rotterdam, Wateringen-Kwintshul en Zierikzee samengesteld.

Amsterdam, februari 2013

³⁶ Van der Sluis, *Wegwijs in de A.R. Partij*.

³⁷ HDC, archief van de ARKV Oosterbeek, Doorwerth, Renkum; archiefnr. 434.

Inventaris

I. STUKKEN VAN ALGEMENE AARD

Notulen

- 1 Notulenboek (inclusief jaarverslagen) van de plaatselijke Antirevolutionaire Kiesvereniging Nederland en Oranje te Renkum, 1954-1967.
1 deel
- 2 Convocaties, (klad)notulen en de daaraan toegevoegde bijlagen van openbare- en bestuursvergadering van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging (in sommige gevallen in combinatie met de CHU), 1971-1972.
1 omslag
- 3 Notulen van de propagandacommissie van de samenwerkende christelijke kiesverenigingen, het bestuur van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging en van vergaderingen van de gezamenlijke christelijke kiesverenigingen te Renkum, 1973-1975.
1 omslag

Presentielijsten

- 4 Presentielijsten betreffende de vergaderingen van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging te Renkum, 1960-1962.
1 omslag

Ingekomen stukken

- 5 Ingekomen brieven (o.a. betreffende de samenstelling van de kandidatenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen) bij de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging Renkum, 1958-1967.
1 omslag
NB. In de loop der jaren is de structuur van de overkoepelende kiesvereniging ten minste eenmaal veranderd. Eerst bestond er het Centraal Verband van Antirevolutionaire Kiesverenigingen in de gemeente Renkum. Vanaf 1958 zijn de poststukken meestentijds geadresseerd aan de Centrale Antirevolutionaire kiesvereniging Renkum. Korte tijd later

gebruikt men de naam Gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging.

- 6 Correspondentie van de secretaris van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging te Renkum, 1971-1973.
1 omslag
- 7 Correspondentie van de secretaris van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging Renkum, 1973-1974.
1 omslag
NB. Het is onduidelijk of het de correspondentie van de plaatselijke of gemeentelijke kiesvereniging betreft.
- 8 (Kopieën van) ingekomen brieven bij de Antirevolutionaire Kiesvereniging Renkum, 1976-1980.
1 omslag
NB. Een enkele keer ontving de kiesvereniging kopieën van brieven die in eerste instantie niet aan haar gericht waren.
In 1978 zijn de drie plaatselijke kiesverenigingen opgegaan in één Antirevolutionaire kiesvereniging Renkum.
- 9 Ingekomen brieven (o.a. bedankbrieven en brieven van hogere partijorganen) bij de plaatselijke Antirevolutionaire kiesvereniging 'Nederland en Oranje' Renkum, 1958-1968.
1 omslag
- 10 Ingekomen brieven waarvan niet duidelijk is aan welke kiesvereniging zij gericht zijn, 1969-1973.
1 omslag

Uitgaande stukken

- 11 Minuten en afschriften van uitgaande stukken van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging Nederland en Oranje te Renkum, 1949-1966.
1 omslag
- 12 Minuten van uitgaande stukken van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging Nederland en Oranje te Renkum, 1972-1980.
1 omslag
NB. Klaassen was secretaris van de plaatselijke kiesvereniging Oosterbeek-Doorwerth en de gemeentelijke kiesvereniging Renkum. Bij sommige brieven is het onduidelijk in welke functie Klaassen deze geschreven heeft. Waarschijnlijk behoren twee brieven daarom tot het archief van de kiesvereniging Oosterbeek-Doorwerth.

Inventaris

- 13 Inventarislijst van het oud archief van Antirevolutionaire Kiesverenigingen Nederland en Oranje te Oosterbeek-Doorwerth en Renkum-Heelsum, z.d.
1 stuk

II. STUKKEN BETREFFENDE BIJZONDERE ONDERWERPEN

Oprichting en organisatie

- 14 *Reglement voor een Anti-Revolutionaire kiesvereniging* (z.p. z.d.), *Statuut van de federatie A.R./C.H.* (z.p. z.d.), een brief betreffende het meegestuurde modelreglement inzake het wijzigen van het partijstatuut en de daarop gebaseerde reglementen, en 'Richtlijnen voor een A.R.-gemeenteprogram', 1970-1971, z.d.
1 omslag
- 15 *Reglement Centraal Verband A.R. kiesverenigingen Gemeente Renkum* (z.p. z.d.), z.d.
1 stuk
- 16 Diverse stukken (o.a. conceptreglement) betreffende de organisatiestructuur en de samenwerking tussen de verschillende christelijke politieke partijen in Renkum en het gewest Arnhem, [1972-1973].
1 omslag
- 17 Kopie van een interne brief betreffende het meegestuurde huishoudelijke reglement en de statuten van de plaatselijke Antirevolutionaire kiesvereniging te Renkum-Heelsum, 1973.
1 stuk
- 18 Stukken betreffende de oprichting van het CDA-verband in Renkum, 1976-1982.
1 omslag

Bestuur

- 19 Stukken betreffende de samenstelling van de besturen van de afzonderlijke christelijke kiesverenigingen, 1962.
1 omslag
- 20 Naam- en adreslijsten van de bestuursleden van de samenwerkende christelijke politieke partijen in de gemeente Renkum, [1972-1973].
1 omslag

Financiële verantwoording

- 21 Financieel overzicht van de gemeentelijke Antirevolutionaire kiesvereniging Renkum, 1980.
1 stuk

Verkiezingen

- 22 Diverse stukken betreffende de gemeenteraadsverkiezingen in de gemeente Renkum, 1962.
1 omslag
- 23 Propagandablad *Vaste Koers* en aflevering *Nederlandse Gedachten* betreffende de Provinciale Statenverkiezingen in Gelderland, 1973, z.d.
1 stuk
- 24 Diverse stukken betreffende de samenwerking tussen de christelijke partijen in Renkum inzake de gemeenteraadsverkiezingen, 1974.
1 omslag
- 25 Afschrift van een stuk betreffende het betrekken van de kiezer bij de politiek, 1974.
1 stuk
- 26 Teruggestuurde vragenlijsten betreffende de motivatie van Antirevolutionaire kandidaat-leden voor de gemeenteraad, 1977.
1 omslag
- 27 Stukken betreffende de samenstelling van de kandidatenlijst voor de ARP in de Tweede Kamerverkiezingen van 1981, 1979-1980.
1 omslag
- 28 Grafieken van stemmingsuitslagen, z.d.
1 omslag

Aanverwante kiesvereniging

- 29 Jaarverslagen van de plaatselijke Antirevolutionaire kiesvereniging Nederland en Oranje te Wolfheze, 1975-1976.
3 stukken

III. DOCUMENTATIE EN BIBLIOTHEEK

- 30 Concept Gemeenteprogramma van de gezamenlijke kiesverenigingen van de ARP en de CHU in de gemeente Ede (z.p. z.d.), z.d.
1 stuk
- 31 *Nota met betrekking tot zedelijkheidsvraagstukken* (Den Haag [1970]) en diverse brochures uitgegeven door de ARP, z.d.
1 omslag